DOI: 10.32844/2222-5374-2020-106-4-2.24
УДК 343.4

Воробей В. М.,

*аспірант Інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом*

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ОСОБИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У СІМЕЙНИХ АБО БЛИЗЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Актуальність статті полягає в тому, що сексуальне насильство в сімейних відносинах є однією з найбільш поширених форм порушення прав людини. Сьогодні переважна більшість випадків вчинення сексуального насильства проти когось із членів сім'ї чи близького кола оточення супроводжуються актами агресії, приниження або жорстокої поведінки. В контексті зазначеного лівова частка зазначених насильств припадає на дітей та жінок, що перебувають у сімейних або близьких відносинах. Довгий період це негативне явище вважали прерогативою звичаїв та традицій, а тому залишали поза сферою правового регулювання. Люди часто не усвідомлюють, що насильство – це не тільки побиття, а й постійне приниження, домагання, образи, лайки. Метою статті є визначення сучасних ознак сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. У статті досліджено ознаки та індикатори, що можуть вказувати на вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Розглянуто особливості виявлення зазначених злочинів. Визначено механізми здійснення протиправних діянь. Аргументовано, що використання окремих методик виявлення сексуального насильства може мати широку сферу застосування суб'єктами протидії сексуальному насильству. Виявлення вчиненого сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах дуже складно, адже зазвичай єдині особи, яким відомий той факт, залишається кривдник та особа, яка постраждала від його дій. У випадку коли постраждала дитина, педагогічний працівник (вихователь, учитель чи інший фахівець), який підозрює, що дитина піддавалась сексуальному насильству, повинен добре розумітись на ознаках та симптомах, щоб мати можливість розпізнати тривожні сигнали, що надходять від скривдженої дитини. З'ясовано, що на сьогодні немає чіткої відповіді на запитання, як особу, яка вчиняє сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Однак у першу чергу батьки повинні пильно придивлятися до тих осіб, які стараються приділити їхній дитині занадто багато уваги. Ознаки та індикатори того, що кривдник вчиняє сексуальне насильство не завжди очевидні проте слід ретельно збирати інформацію та факти, щоб мати змогу вчасно виявити та відповідним чином зреагувати.

Ключові слова: сексуальне насильство, виявлення, особа, яка перебуває у сімейних відносинах, кривдник, насильство.

Актуальність теми. Сексуальне насильство в сімейних відносинах є однією з найбільш поширених форм порушення прав людини. Сьогодні переважна більшість випадків вчинення сексуального насильства проти когось із членів сім'ї чи близького кола оточення супроводжуються актами агресії, приниження або жорстокої поведінки. В контексті зазначеного левова частка зазначених насильств припадає на дітей та жінок, що перебувають у сімейних або близьких відносинах. Довгий період це негативне явище вважали прерогативою звичаїв та традицій, а тому залишали поза сферою правового регулювання. Люди часто не усвідомлюють, що насильство – це не тільки побиття, а й постійне приниження, домагання, образи, лайки.

Як відмічає англійський психіатр Д. Глазер, сексуальне насильство над особою, що перебуває у сімейних або близьких відносинах, ґрунтується на відсутності або порушенні прив'язаності батьків до дитини, відторгненні, емоційному насильстві, яке є особливо підступним, оскільки завдає значної шкоди розвитку особистості [2, с. 84]. Зазначені обставини вказують на особливе місце вказаних протиправних діянь серед сексуальних злочинів, які по своїй природі характеризуються і без цього високою латентністю.

Метою статті є визначення сучасних ознак сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що виявлення злочинів – обов'язок, який стоїть перед оперативно-розшуковими та слідчими підрозділами, окреслене як кримінальним процесуальним законодавством так і ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» [1].

Варто зазначити, що вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних чи близьких відносинах представляє собою злочин з високим рівнем латентності, зокрема, це зумовлюється як взаємовідносинами між кривдником і жертвою, так і особливостями одержання первинної інформації про характерні ознаки вказаних кримінальних злочинів. Крім цього, виявлення інформації про ці злочини як самостійний етап пізнання кримінальної події дозволяє більш глибоко і всебічно дослідити методику розслідування та розробити відповідні адаптивні криміналістичні рекомендації.

Відтак в рамках методики розслідування окремих видів злочинів дуже важливим є системне криміналістичне забезпечення діяльності підрозділів правоохоронних органів з виявлення злочинів. Запропонована система повинна бути головним напрямком удосконалення діяльності з виявлення злочинів [3, с. 65], зокрема, сексуального насильства вчиненого щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Здійснивши аналіз нормативно-правового забезпечення, яке регламентує суспільні відносини щодо насильства в сім'ї, наукову літературу

та практику боротьби із цим видом злочинів, до органів, які безпосередньо повинні виявляти ці факти, відносяться підрозділи: дільничних офіцерів поліції, підрозділів ювенальної превенції та підрозділи кримінальної поліції Національної поліції України; навчальні заклади міністерства освіти і науки України, насамперед, дошкільні, шкільні; органи та заклади охорони здоров'я; управління (відділи) у справах сім'ї та молоді; служба у справах неповнолітніх; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді міністерства сім'ї, дітей та молоді; структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, а також інші органи влади, підприємства, установи та організації, які в тій чи іншій мірі працюють з неповнолітніми, і, врешті решт, засоби масової інформації, які також можуть виявляти та реагувати на факти вчинення різного роду насильства в сім'ї.

Беручи до уваги перелічені вище органи, установи та організації, в контексті розгляду механізму виявлення сексуального насильства і вжиття відповідних заходів хочемо звернути увагу на ключовий орган, на який покладена реалізація політики у даній сфері. Згідно до п.2 ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію» серед основних обов'язків поліцейського на всій території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій, є вжиття необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції [4].

Відповідно до інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України затвердженої наказом МВС від 19.12.2017 № 1044 [5] на підрозділи ювенальної превенції покладені наступні завдання:

- адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення;
- ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики;
- участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення;
- вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми;
- вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб;
- провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти.

Також підрозділи ювенальної превенції в межах наданих їм повноважень проводять роботу та вживають відповідних заходів з метою виявлення та недопущення домашнього насильства, зокрема:

– вживають заходів для запобігання і припинення вчинення відносно дитини будь-яких протиправних діянь;

– притягнення до адміністративної відповідальності дітей віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, а також батьків або осіб, що їх замінюють, які не виконують передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей;

– участь у профілактичних заходах щодо запобігання дитячій бездоглядності та правопорушенням серед дітей;

– проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дітьми та їх батьками, законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які сприяли вчиненню адміністративного чи кримінального правопорушення дитиною;

– інформування відповідних місцевих органів державної влади щодо батьків, інших законних представників, які не виконують обов'язки щодо виховання дітей, жорстоко з ними поведуться чи вчиняють стосовно дітей домашнє насильство;

– ініціювання перед службами у справах дітей, відділами охорони здоров'я місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування питання про направлення дитини до відповідного закладу для надання необхідної медичної, психологічної допомоги;

– виявляють факти домашнього насильства, вчиненого дітьми та відносно дітей, а також реагують на них в порядку, визначеному законодавством;

– приймають і розглядають заяви та повідомлення про факти домашнього насильства, вчиненого дітьми та стосовно дітей, вживають заходів для його припинення та надання допомоги постраждалим особам;

– виносять термінові заборони приписи стосовно кривдників;

– вживають заходів щодо взяття на профілактичний облік та проведення профілактичної роботи з дітьми-кривдниками;

– здійснюють контроль за виконанням дітьми-кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії;

– інформують постраждалих осіб про їхні права, заходи і соціальні послуги, якими вони можуть скористатися;

– взаємодіють з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, в порядку, визначеному законодавством;

– здійснюють повноваження у сфері запобігання та протидії домашньому насильству з урахуванням міжнародних стандартів реагування правоохоронних органів на випадки домашнього насильства та оцінки ризиків.

Слід відмітити, що з метою захисту життєво важливих інтересів постраждалих осіб, запобіганням випадкам повторного вчинення різного роду насильства, в тому числі і сексуального, а також обліку, узагальнення та аналізу інформації про насильство у 2019 році було створено Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі [6].

Відповідно до п.12 Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі реєстр формується окремо за кожним випадком насильства шляхом внесення до нього відповідної інформації суб'єктами з урахуванням особливостей, передбачених частиною шостою ст. 16 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [7].

В свою чергу розглядаючи питання виявлення сексуального насильства на відміну від домашнього насильства має певну специфіку та особливості, як необхідно враховувати у професійній діяльності правоохоронних органів. Поряд з цим наведемо ряд специфічних ознак вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, зокрема: знання та використання термінології та жаргону сексуалізованої тематики, зазвичай не властивих дітям відповідного віку; висипи та/або кровотечі в ділянці паху, геніталій, анального отвору; інфекції, що передаються статевим шляхом; інфекції ротової порожнини неявної етіології; ознаки вагінального або анального проникнення стороннього предмета; синці на внутрішньому боці стегон, на грудях і сідницях; сліди людських укусів; вагітність; вчинення сексуальних злочинів; сексуальні домагання до інших дітей, підлітків, дорослих; нерозбірлива та/або активна сексуальна поведінка; дитяча або підліткова проституція; уникнення контактів з ровесниками; брак догляду за собою; синдром «брудного тіла»: постійне перебування у ванній, під душем, що має настирливий характер; страх перед чоловіками; страх перед конкретними людьми; запобіжні заходи, щоб важче було знімати одяг (багато пасків, ременів, одночасно надягнені декілька пар штанців) [8].

Поряд з цим при встановленні факту сексуального насильства соціальні працівники не повинні покладатися винятково на фізичні індикатори чи ознаки. Інколи бувають ситуації коли вони просто відсутні.

Відтак, у дитини, що піддавалась сексуальному насильству не буде виявлено ніяких фізичних ознак, якщо характер сексуального насильства представлявся в поцілунках, доторканні до інтимних місць, демонстрації геніталій чи примусовому спостереженні за сексуальними діями між дорослими та ін. Разом з тим, слід наголосити, що травми, отримані дитиною внаслідок вчинення до неї сексуального насильства можуть загоїтись до того моменту, коли сам факт насильства стане відомим чи буде виявлений правоохоронними органами.

В контексті зазначеного при виявленні ознак сексуального насильства слід брати до уваги весь комплекс індикаторів, показників та ознак, що можуть свідчити про факт вчинення сексуального насильства, які також ґрунтуються також на поведінкових і емоційних ознаках. Часто зустрічаються ситуації, коли у жертв сексуального насильства, проявляються характерні емоційні і поведінкові симптоми, які можуть свідчити про вчинення щодо них сексуального насильства. Однак слід зазначити, що такі симптоми спостерігаються також і в дітей, які не зазнали сексуального насильства, але мають інші емоційні проблеми, тобто стали жертвами фізичного насильства або зазнали морально-психологічного тиску.

Виявлення вчиненого сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах дуже складно, адже зазвичай

єдині особи, яким відомий той факт, залишається кривдник та особа, яка постраждала від його дій. У випадку коли постраждала дитина, педагогічний працівник (вихователь, учитель чи інший фахівець), який підозрює, що дитина піддавалась сексуальному насильству, повинен добре розумітись на ознаках та симптомах, щоб мати можливість розпізнати тривожні сигнали, що надходять від скривдженої дитини. Поряд з цим слід наголосити, що жоден із тривожних симптомів у дитини не можна трактувати окремо і вважати його «безсумнівним доказом» сексуального насильства. Багато з описаних у літературі проявів, характерних для сексуального насильства, може виникати внаслідок інших причин та факторів, зокрема ними можуть бути якісь життєві потрясіння, розлучення батьків, смерті близької людини, переїзд, зміна школи, народження молодшого брата чи сестри тощо.

Продовжуючи розгляд питання щодо виявлення фактів вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних чи близьких відносинах управліннями (відділами) служби у справах дітей, органами управління освітою, навчальні заклади, установами та організаціями системи освіти, органами охорони здоров'я, установами та закладами охорони здоров'я, центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги здійснюється шляхом безпосереднього прийняття їх працівниками як письмових, так і усних заяв про вчинення або загрозу вчинення вказаного насильства. Працівники зазначених служб та організацій проводять роботу з метою виявлення та попередження сексуального насильства шляхом відвідання заявника за місцем проживання, при підтвердженні фактів вчинення сексуального насильства, шляхом проведення виховно-запобіжної роботи з членами сім'ї, винними в учиненні сексуального насильства в сім'ї, постановка їх на спеціальний облік, здійснення соціального супроводу сім'ї, надання психологічної допомоги постраждалому члену сім'ї, перевірка виконання обмежувального припису тощо.

Відповідно до проведеного дослідження Британського он-лайнного центру захисту дітей від експлуатації, у 58% випадків насильником дитини стає член сім'ї, у 32% – знайомий, але не член сім'ї, і лише в 10% – чужа людина [9]. У 85–90% зловмисниками, які скоюють сексуальне насильство над дівчатами в сім'ї, є члени родини чоловічої статі (батько, вітчим, дядько, співмешканець, дідусь, брат) [10].

Варто відмітити, що також до числа тих, хто вчиняє сексуальне насильство, можуть відноситись друзі сім'ї чоловічої статі, які перебувають у близьких відносинах з особою. Однак, сьогодні зустрічаються випадки коли кривдниками можуть виступати і жінки, у тому числі матері. Тут слід розуміти, що жінки в таких випадках переважно виступають співучасницями чоловіків при вчиненні сексуального насильства. Досить поширені ситуації коли молодші діти стають скривдженими від сексуального насильства зі сторони старших братів, сестер. Несвоєчасне виявлення таких відхилень може призвести до того, що особа, яка займалась сексуальним насильством будучи неповнолітньою, може продовжити чинити злочиння вже у старшому віці.

Виявити інцестуальні стосунки дуже складно однак бувають ситуації, коли донька, розізлившись на батька (часто з причин, які не мають відношення до сексуальних відносин), може просто «пожалітись» на батька

(вітчима). Бувають також випадки, коли про інцестуальні відносини відомо матері, однак вирішує не втручатися і залишити все, як є, щоб не надати розголосу, зазнати сорому, через страх судових переслідувань, розпаду сім'ї чи навіть той факт, що жінка, як така йому вже не потрібна у сексуальному плані для задоволення чоловічих сексуальних потреб.

Важливо розуміти, що на сьогодні немає чіткої відповіді на запитання, як особу, яка вчиняє сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Однак у першу чергу батьки повинні пильно придивлятися до тих осіб, які стараються приділити їхній дитині занадто багато уваги. Ознаки та індикатори того, що кривдник вчиняє сексуальне насильство не завжди очевидні проте слід ретельно збирати інформацію та факти, щоб мати змогу вчасно виявити та відповідним чином зреагувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.
2. Казміренко В. О. Вияви домашнього насилля над дітьми. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2017_1_9.
3. Белкин Р.С., Коломацкий В.Г. Понятие и содержание криминалистического обеспечения деятельности криминальной милиции // Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования: Учебник / Под ред. Т.В. Аверьяновой и Р.С. Белкина. – М: Новый Юрист, 1997. С. 64–69.
4. Про Національну поліцію: Закон України № 580-VIII. 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19>
5. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>
6. Порядок формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі: Постанова Кабінету Міністрів України № 234. 20.03.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/234-2019-%D0%BF>.
7. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України № 2229-VIII. 07.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2229-19>.
8. Насильство. Як захистити себе URL http://www.dnz164.edukit.zp.ua/abetka_psihologa/yak_diyati_yakscho_na_vashih_ochah_zhorstoko_povodyatjsya_z_diti_nouy/.
9. Stangl, W. (2020). Formen des Missbrauchs. [werner stangl]s arbeitsblätter. URL: <https://arbeitsblaetter.stangl-taller.at/MISSBRAUCH/MissbrauchFormen.shtml#Taeter>.
10. Сексуальное насилие над детьми принимает угрожающие масштабы URL: <http://www.analytique.md/index.php?n=494&r=0&s=498&l=1>.

V. Vorobei

FEATURES OF EXPRESSION OF SEXUAL VIOLENCE AGAINST A PERSON WHO IS IN A FAMILY OR CLOSE RELATIONSHIP

The relevance of the article is that sexual violence in family relationships is one of the most common forms of human rights violations. Today, the vast majority of cases of sexual violence against a family member or close associate are accompanied by acts of aggression, humiliation or abuse. In the context of this, the lion's share of these violence falls on children and women in family or close relationships. For a long time, this negative phenomenon was considered the prerogative of customs and traditions, and therefore left out of the scope of legal regulation. People often do not realize that violence is not only beatings, but also constant humiliation, harassment, insults, insults. The aim of the article is to identify modern signs of sexual violence against a person who is in a family or close relationship. The article examines the signs and indicators that may indicate the commission of sexual violence against a person who is in a family or close relationship. Peculiarities of detection of the specified crimes are considered. The mechanisms of committing illegal acts are determined. It is argued that the use of certain methods of detecting sexual violence may have a wide range of applications by those who combat sexual violence. Detecting sexual violence against a person who is in a family or close relationship is very difficult, because usually the only people who know the fact are the abuser and the person who suffered from his actions. In the case of a child victim, a teacher (educator, teacher or other professional) who suspects that the child has been sexually abused should have a good understanding of the signs and symptoms in order to be able to recognize the alarming signals coming from the offended child. It has been found that there is currently no clear answer to the question of how a person who commits sexual violence against a person who is in a family or close relationship. However, parents should first look closely at those who try to pay too much attention to their child. Signs and indicators that the perpetrator is committing sexual violence are not always obvious, but information and facts should be carefully collected to be able to identify and respond in a timely manner.

Keywords: sexual violence, detection, family member, abuser, violence.